

Tatjana Lazić

O toleranciji u XXI stoljeću: politološko-sociološko-komunikološki osvrt

*«Tolerancija čini različitost mogućom,
različitost čini toleranciju nužnom»*

Michael Walzer

Entuzijastičko podupiranje različitosti jedan je od ključnih dijelova poststrukturalističke filozofije razlike. Alternativa ulazu je rastavljanje modernosti na postmodernističke fragmente nejasnih oblika koji interakcijom stvaraju različite identifikacione oblike i forme. Savremena otvorena komunikaciona zajednica podrazumijeva atribute propusnosti, interakcije, snošljivosti i koegzistencije u funkciji stvaranja poliidentitetne objektivnosti. Jasno razgraničene forme socijalne, političke, religijske određenosti u globalizacionom procesu frangmentacije (fragmentacija + integracija) dobijaju nove oblike, funkcije i značenja. Uvođenjem privatne sfere u javnu multikulturalizam je postao imperativ vremena, a apel za uvažavanje i priznavanje različitosti osnova za početak razgovora o politici i kulturi tolerancije.

Projekat Moderne sa stanovišta savremene politike tolerancije prepoznatljiv je po politici demokratske ljevice koja se ogledala u borbi za društveno uključanje onih grupa za koje se smatralo da su pod jednom vrstom socijalnog ostrakizma, odnosno pojedinaca koji su unutar društva socijalno prognani na osnovu svoje polne, rasne, religijske, socijalne ili političke subjektivnosti npr. Jevreji, žene, crnci, imigranti, pripadnici siromašnih slojeva. Fokus je dakle bio na individualnom priznanju čovjeka kao državljanina bez obzira na pomenute prefikse njegove subjektivnosti. U osnovi tu se nazire i embrionalni začetak građanske javnosti i afirmacija građanina kome

je priznata njegova osobenost i društvena sličnost i različitost u okviru pluralitetne cjeline društva i države. Nakon toga, hronološki slijedi priznanje i uvažavanje grupa kao cjelina koje formiraju pripadnici istih ili sličnih etničkih, nacionalnih, vjerskih, političkih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih obilježja. Među (ko)egzistirajućim grupama uočljive su specifične diferencije koje daju svojevrsnost i posebnost svakoj od njih. Trendovi globalizacije ekonomije i globalizacije civilnog društva učinili su to da su postojeći identiteti postali amorfnе kategorije. Komunikaciono-tehnološki val kompenzovao je vrijeme i prostor, ubrzao međuzavisnost i integraciju, učinio identitete kliznim, nekoherentnim, dijalektičkim cjelinama poništavajući princip jedinstvenosti identiteta, odnosno njegove samodovoljnosti i izolacionizma. Jednom kada priznamo drugo u sebi samima lakše je učiniti princip tolerancije ostvarljivim u praksi.

Prema Majklu Valzaru¹ možemo razlikovati sljedeće režime tolerancije:

- a) multinacionalno carstvo;
- b) konsocijacija;
- c) nacija- država;
- d) imigracijsko društvo.

Multinacionalno carstvo je model tolerancije na osnovi nacionalno-vjerskih diferencijacija socijalnih grupa u kojima je članstvo za pojedinca obavezno s obzirom da one predstavljaju koherentnu identitetnu cjelinu, i bez mogućnosti prava na samoodređenje (Otomansko carstvo, Stari Rim). U tim državama postojala je jedna preovladavajuća religija, ali je i priznat egzistencijalni status i drugim religijama.

Nacija-država je fiksni administrativni i kulturni prostor nastao pod uticajem zajedničke istorije, jezika i tla. Ovaj posljednji elemenat u sekularnom društvu, ustvari, funkcioniše kao svojevrsan paganski simbol nacionalne politike. Teritorija se označava referentnim okvirom prostiranja moći državnog suvereniteta od nastanka prvih oblika državnosti do danas. Kult suvereniteta nezamisliv je bez elementa tla, teritorije, područja unutar i izvan koga se širi uticaj države, odnosno u doba globalizacije i ekonomskih faktora tržišta i multinacionalne korporacije. Savremeno poimanje nacije podrazumijeva da se ovaj fenomen konstituiše kroz procese industrijalizacije, političke demokratizacije, masovnog obrazovanja i medija, pri čemu se faktor obrazovanja smatra osnovnim za kulturnu reprodukciju društva. Nasuprot tradicionalnom shvatanju nacije i države postavlja se pojam

¹ Michael Walzer. On Toleration, New Haven and London, Yale University Press, 1997

građanske države kome je primjeren teritorijalni (neetnički) pojam nacije u cilju formiranja etnički neutralne države. Multikulturalizam kao fenomen nastao izrazom civilne pluralnosti nacionalne države postavlja zahtjev da se kulturno-etničkim grupama pridaje status koji nadilazi grupe unutar civilnog društva posmatrajući ih kao političke jedinice. U skladu s tim, nacionalni identitet postaje jedini legitimni izvor kolektivne identifikacije. Neuvođenjem osnovnog principa liberalnog društva- individualne slobode svijesti, sloboda se dodjeljuje i zadržava unutar kolektiva a prema Tokvilom poimanju odsustva slobode (individualne) u demokratiji.

Konsocijacija je poredak prikladan za koegzistenciju dva ili tri naroda kao što je to načinjeno švicarskim modelom, kiparskim modelom, belgijskim modelom ili libanskim modelom. Ovdje naglasak stavljam na plural imenice model s obzirom da ne postoji inokosnost konsocijativnog modela i njegove univerzalističke primjene na različita društva. To znači da svaki društveni sistem mora iz sepstva iznjedriti svoju varijantu konsocijacije koja će biti prilagođena domicilnom, kulturno-istorijskom, političkom i socijalnom okruženju i osposobljena za aktivnu komunikaciju sa okruženjem. Svaki vid modalnog introjektiranja sa strane društvenu izvornost čini artifičijelnom i fragilnom, u najširem smislu subordiniranom i zavisnom od dominirajućih konkurentnih paradigmi. Ta vrsta podređenosti automatski postavlja društvenu zajednicu na poziciju pasiviziranog recipijenta koji svoj subjektivitet pronalazi u tercijalnom sektoru roba i usluga. U tom smislu, egzistencija (kao) roba odnosi se na ukupnost jedne društvene paradigme u međunarodnom poretku.

Pluralitetna egzistencija mora biti definisana ustavom koji će da uzme u obzir ravnopravan politički status svih nacionalnih subjektivnosti. Osnov za razumijevanje konsocijacije predstavlja *konsenzus*- minimum saglasnosti različitih političkih uvjerenja u jednom političkom sistemu. Međutim, pregovori oko postizanja minimuma saglasnosti uvijek mogu biti dovedeni u pitanje što konsocijativni model uvijek čini nestabilnim, konstantno u opasnosti od njegovog napuštanja i povlačenja u međusobno suprotstavljene društvene opcije. U anglosaksonskoj teoriji pluralizma ne postoji jedan opšti konsenzus već saglasnost o tome da je za ostvarenje ciljeva nužno primijeniti politička sredstva kojim će se tražiti sporazum svih ili najvećeg broja učesnika oko spornih društvenih pitanja. Osim toga konsenzus obuhvata i minimum humanističkih principa kao što su pravda, tolerancija i opšte dobro. Konsenzus je prije svega dinamičan proces stvaranja uslova za prevazilaženje socijalnih konflikata i stabilno funkcionisanje društvenog sistema. Prema J. Habermasu «praktički diskurs mora biti oslobođen prisila na određeno djelovanje, sudionici i tematski prilozi ne smiju biti samovoljno ograničeni, svaki oblik moći i vlasti mora biti isključen, a vrijedi isključivo

bolji argument i suradničko traženje istine.»²

Ono što predstavlja prijetnju urušavanja društvenog konsenzusa jeste pretpostavka da će u datom trenutku jedna od grupa biti proglašena manjinom a konsocijacija se transformisati u model etnonacionalne države. Michael Walzer konsocijaciju razumije kao izuzetno osjetljiv model koji je konstantno izložen opasnosti svoga napuštanja jer se temelji na otvorenosti koja zahtijeva stalno pregovaranje i pogađanje političkih (nacionalnih) subjekata, prije svega smiren politički (raz)govor koji će podstaći međusobno uvažavanje i toleranciju.

Danas, tranzicijska društva ponajviše se susreću sa ovim problemom. Studije pokazuju da je kroz nacionalni anahronizam politička ontologija u tranzicijskim društvima postala sama sebi svrhom, a kao konsekvencija toga nastaje implozija i parcelisanje društva u zajednice koje brane poziciju etnocentrizma i etnodemokratije.

Paradoksalno je to što se u eri dijaloške kakofonije ljudi najmanje međusobno sporazumijevaju o različitostima i pronalaze adekvatne moduse suživota. Mađarski politolog Ištvan Bibo pošao je od pretpostavki da su elite zapadnih nacija sastavljene od praktičnih političara, poslovnih ljudi i slobodnih intelektualaca. Sastav istočnih elita deformisao je politički karakter istočnog nacionalizma, kojem nedostaje zdrav osjećaj za ravnotežu između realnog, mogućeg i poželjnog.

Imigracijsko društvo nastalo je pod uticajem globalnih migracionih kretanja nakon I i II svjetskog rata. Globalno društvo postalo je otvorena komunikaciona zajednica ali i svaka referentna nacionalna država s obzirom da kriterijumi svjetskog tržišta ne dozvoljavaju postojanje Robinzona u uslovima međudržavne povezanosti i procesa evropskih i svjetskih integracija. Susret različitosti označio je neizbježne kulturne kontakte koji pokazuju kako nijedna subjektivnost nije imuna na dodire sa spoljašnjim svijetom i da nema apsolutne čistoće subjektiviteta.

Bestseller za 2005. godinu «Da Vinčijev kod» razotkriva apolonijski ideal čistoće u hrišćanstvu pretpostavljajući mu dionizijsku jeres prirodnosti u elementarnom obliku.

Zahtjevati ideal apsolutne kulturne, religijske, etničke, nacionalne čistoće, odnosno njihove nedodirljivosti, zatvorenosti od spoljašnjeg okruženja u religijskom smislu predstavlja otklon od teocentričnog pozicioniranja Bog(ov) (napom. namjerno koristim imenicu Bog u pluralu s obzirom na njegovu monoteističku interpretaciju u hrišćanskom, islamskom, judaističkom diskursu), a što upućuje na nužno razlikovanje sekularističkog i teocentričnog principa.

² Diether Nohlen, Politološki rječnik, Pan liber Osjek-Zagreb-Split, 2001, str.166.

Sekularni teocentrizam ili teocentrični sekularizam, oksimoronski spoj dva teorijski nespojiva principa, u praksi, međutim, zaživljava i pokazuje nezadrživu inflaciju retrogradnih i anahronih etnonacionalnih tendencija implicitno izraženih u tranzicijskim društvima Zapadnog Balkana, u njihovom mentalnom kodu što upućuje na upitnost nacionalnog otrežnjavanja i mogućnost istinskih društvenih reformi.

Fundamentalističko utemeljenje bilo kog sistema onemogućava adaptaciju društva u makro okruženju koje prati savremene globalizacione trendove. Vitgenštajnov interpretacionizam u okviru jezičkih igri naglašava pojam konverzacione inferencije (kontekstom određen proces interpretacije pomoću kog učesnici u razgovoru procjenjuju namjere drugih i na osnovu kojih baziraju svoje odgovore; prevladavajući faktori: sredina, situacija, lično iskustvo učesnika, zajedničko znanje, međusobni odnos, sociokulturne pretpostavke i lingvističko-gramatičko značenje), svodi se na to da je jezik oblik života, projekcija vlastite realnosti. Antropocentrični pristup interpretacionizma prepoznatljiv je u stavu da iako kulture mogu uzimati različite forme, moguće je unutar svake prepoznati zajedničko ponašanje čovječanstva, neke odlike koje su svojstvene svim ljudima bez obzira kojoj kulturnoj subjektivnosti pripadali. To upućuje da realizacija opštih društvenih ciljeva ni u kom slučaju ne bi trebala zavisiti od unutrašnjih društvenih različitosti.

Italijanski amerikanci, poljski amerikanci, kineski amerikanci, hispano amerikanci itd., reprezentativan su primjer kulturnog polutanstva američkog društva. Američki melting-pot (topionica) označava uzajaman uticaj različitih kulturnih faktora u oblikovanju američkog kulturnog diskursa, ali i kulturne različitosti uopšte. To znači da kulturna interakcija vodi heterogenizaciji kulture ali ne negirajući kulturne specifičnosti svakog pojedinačnog kulturnog izraza. Uprkos preovladavajućoj koncepciji hrišćanstva, Amerika je nastala po modelu depolitizacije etnosa, odnosno konsenzusa velikog broja pojedinaca različitog etničkog porijekla.

Imigracijsko društvo u suštini je nomadskog karaktera. Svjetsko tržište nameće imperativ konstantne mobilnosti, kapital je dezindividualizovana integracijska snaga koja uvezuje prostornu i vremensku dimenziju do njihovog poklapanja bez obzira na geografske distance. Naučna revolucija i gustina protoka informacija relativizovale su privatnost do te mjere da u istom trenutku bilo da smo u domu, kancelariji ili napolju, možemo ostvariti kontakt sa najudaljenijim područjima svijeta, donositi važne poslovne odluke na različitim poslovima, znati šta se dešava u susjedstvu ili šire, ali i u duhu orvelizma biti objekat posmatranja ili praćenja visokosofisticiranih satelitskih komunikacionih sistema. Na djelu je dominacija spoljašnjeg prostora nad privatnim životom. U tom smislu, dezindividualizacija ne znači dekapitaciju identiteta već nepostojanje samo jednog jedinog obilježja

lične ili grupne identifikacije i mogućnost izbora između različitih opcija postojećih društvenih subjektivnosti. Danas se rasprave otvaraju u pravcu razumijevanja poliidentitetne stvarnosti koja u odnosu na supraidentitetnu formaciju - kosmopolitskog građanina objedinjuje sve prepoznatljive forme ljudske egzistencije koje se manifestuju kroz privatnu i javnu sferu.

Fenomen imigracijskog društva utoliko je interesantniji što implicira na današnju virtuelnu hiperrealnost koja pod imperativom multiplikacije kapitala reinterpreтира tradicionalne artifičijelne konstrukte: naciju, ideologiju, kulturu, civilizaciju.

To nas nadalje upućuje na razmišljanja o reinterpetaciji diskursa nacionalne suverenosti i o egzistenciji bezsubjektne pluralnosti.

Ovo detaljnije objašnjenje imigracijskog društva pronalazim da je shodno s obzirom da savremeni uslovi života, na tragu Poperove falibilističke spoznaje i projekta otvorene komunikacione zajednice, zahtijevaju princip tolerancije kao gradivni elemenat pluraliteta svjetskog društva. Gandijevo poređenje individua sa kapljicama u moru koje izolovano ne mogu egzistirati bez mora u kome plivaju, upućuje na to da je tolerancija pretpostavka suživota različitosti i dijaloške demokratije. Gadamerova maksima nema presude bez predrasude ukazuje na moguću definiciju tolerancije kao «sposobnosti da se sasluša čovjek koji ima drugačije mišljenje o istoj stvari kako bi se u njegovom mišljenju otkrili sadržaji koji mogu da doprinesu da se različita mišljenja približe, isprave, dopune i izraze u obliku koji će zadovoljiti sve strane»³ u procesu komunikacije.

U skladu s tim politička kultura mora djelovati u pravcu izoštravanja svijesti o multiplicitetu i neophodnosti komunikacije između različitih egzistencijalnih formi. Tolerancija predstavlja kamen temeljac harmonizacije različitih interesa u pravcu opšteg društvenog prosperiteta i ublažavanja posljedica razgradnje radnih mjesta i masovnog otpuštanja radnika sa posla. To je ujedno i socioetička dimenzija za koju se u procesu globalizacije zalažu Njemačka i Francuska a protiv Velike Britanije⁴ koja insistira na daljoj scijentifikaciji objektivnog fakticiteta življenja, odnosno usmjeravanju fondova u naučne svrhe što vodi daljoj automatizaciji, minijaturizaciji i kibernetizaciji društva.

Kompozicija tranzicionih zemalja dosta je trusna i neizjednačena u pogledu razvoja svake zemlje pojedinačno. Tome doprinosi karakter unutrašnje politike i odnosa među državama. Na ovom terenu napetost između Moderne i Postmoderne je najuočljivija. Osjetljivost socijalno narušene

³ Đuro Šušnjić, Dijalog i tolerancija, Čigoja štampa, Beograd, 1997, str. 202

⁴ (zahtjev Velike Britanije za osnivanje fonda za prilagođavanje globalizaciji, podnesen 27.11. 2005. godine na samitu zemalja članica EU).

situacije posmatrane kroz prizmu političko-ekonomskih konotacija impliciraju matematičku jednačinu prostiranja pravih u prostoru bez tačke presjeka; nedostaje kohezivna snaga koja bi funkcionalno uvezala različitosti unutar civilnog, državnog i međudržavnog prostora.

Za Bosnu i Hercegovinu, zemlju koja prolazi kroz izrazito traumatičan period postratne obnove i tranzicije, unutrašnja specifičnost političkog sistema otkriva složen, nefunkcionalan i nesređen društveni ambijent.

Postojeći spektar problema ukazuje sljedeće:

1. podjela države na entitete - nacionalna teritorijalizacija,
2. nedefinisanost vitalnog nacionalnog interesa BiH,
3. kategorija konstitutivnosti naroda umjesto konstitutivnosti građana,
4. sklerotičan ekonomski sistem,
5. nepostojanje demosa kao preduslova postojanja demokratije, stvaranje etnokratije,
6. diskriminirajući izborni sistem,
7. nepostojanje mehanizma za uključivanje mladih u političko odlučivanje,
8. masovna birokratizacija.

Nedostatak dovoljno jake građanske opcije uzrokuje probleme u dijalogu na etnonacionalnoj osnovi. Životni prostor različitih naroda nastoji se prikazati imaginarnim teritorijalizovanim granicama unutar kojih se nastanjuju pripadnici jedne vjere i nacije, i to prodajom stanova, kuća, zemljišta, stoke, dakle legalno, a rezultat je zaokruživanje relativno čistog etničkog prostora. Bosni i Hercegovini su potrebne alternativne snage koje će ljudima pokazati da i pored etničkog identiteta postoje i druge vrijednosti, kao što su: tolerancija, socijalna pravda, jednakost, bogatstvo pluraliteta, komunikacija o sebi sa drugima. Prvi i najvažniji korak takvog procesa bio bi da svi ljudi kažu: "Mi smo građani, tj. državljani ove zemlje".⁵

Na žalost danas skoro niko ne misli o zajedničkoj državi, poljuljan je osjećaj njenoj pripadnosti. Jedino rješenje koje bi pomoglo da se napravi pozitivan pomak jeste u edukacijskom, kulturološkom, medijskom uticaju na svijest građana. Osim toga, neophodan je i direktan politički angažman ljudi koji misle drugačije ili individualni javni angažman (kroz pisane medije). Teškoće u realizaciji navedenog proističu iz nepostojanja adekvatnog državnog standarda koji bi pokrivaio oblasti medija, telekomunikacija, ekonomije, lokalne samouprave, zdravstva, socijalne zaštite, obrazovanja, dakle

⁵ Osam godina Daytonске BiH: Nove vizije za BiH: zbornik radova i zaključci sa alternativne konferencije Sarajevo, 2. oktobar 2003, Fondacija Heinrich Boll, Sarajevo, 2004., str. 39.

svih onih osnovnih segmenata koje bi država trebala da uredi na jedinstven način. Opstrukcije nastaju iz etnonacionalizma, parohijalnog nacionalizma, povećanog stepena kriminogenih pojava kao reakcije na nizak životni standard.

Mistifikacija i vjerovanje u “pravu” naciju poprima oblik kolektivne obmane, ideološke floskule kojom se “prečišćava” svijest omladine, intenzivira osjećaj antipatije prema “drugome” i ograničava komunikacija. Ne postoji osjećaj pripadnosti bosanskohercegovačkom društvu kao cjelini; bosanskohercegovački narodi više naginju ka susjedima na Istoku, odnosno Zapadu. I upravo ta poslijeratna mentalna obnova društva je kudikamo teža nego obnova materijalne štete. Umjesto da se pokušavaju iznaći rješenja za poboljšanje opšteg životnog standarda u svakom pogledu, zaokupljeni smo pitanjima podobnog imena i prezimena, religijske i nacionalne pripadnosti, političkog opredjeljenja, pitanja koja su ustvari elementarna ljudska prava, nešto što je sasvim lično za svakog pojedinca i što se ne može ni u kom slučaju obespraviti, zloupotrijebiti ili poslužiti kao osnova za vrednovanje, svojatanje ili negiranje. Parola “on/ona je naš-a” u startu daje neopravdanu podjelu na mi- oni, naš- vaš, poznato- strano, tuđinsko, pravo- krivo, istinsko- lažno, artificijelno, stvara se iskrivljena slika pojedinca odnosno, kolektiva i zatvara krug oko sebe a komunikacija se pretvara u mistifikaciono-ideološki govor ili drugim riječima u kolektivno (samo)obmanjivanje. Proces tranzicije zapravo je postao proces pseudotranzicije koji je rezultovao patološkim i patogenim socijalnim pojavama, permanentnim političkim sukobima, ekonomskim urušavanjem i padom životnog standarda. Posmatrajući dugoročno, nastavak ovakvog trenda vodi ozbiljnim socijalnim poremećajima, egzistencijalnoj nesigurnosti i još većem porastu kriminogenih grupa.

“Ključ budućnosti Bosne i Hercegovine nalazi se u njoj samoj, u razvoju vlastite političke modernosti koja se temelji na slobodnom i otvorenom prožimanju tri šira kulturno civilizacijska kruga: arapsko – islamski, pravoslavno – bizantski i katoličko – zapadnjački.”⁶ Uspostavljanje ravnoteže između ova tri kulturna kruga kao integralnih pluralnosti omogućio bi neophodan i dugo iščekivani zaokret od aktuelnog etnopolitikanstva prema civilnopolitičkoj koncepciji bosanskohercegovačke paradigme.

Kada se sve navedeno uzme u obzir uz probleme unutrašnjih odnosa koji, kao posljedica ratnih sukoba, postoje među bosanskohercegovačkim narodima, postaje jasno zašto razvoj Bosne i Hercegovine konstantno ide u

⁶ Stjepan Šimić, Teorija političke moderne, NIPP Naša riječ Zenica, 1999, str.63

rikverc, te da je u odnosu na moderan svijet na usamljenoj društvenoj grani. Trijadni monolog, nedostatak smirenog političkog govora predstavlja Bosnu i Hercegovinu kao unutar sebe zatvorenu komunikacionu zajednicu koja prije svega treba učiti da se otvara iznutra, da pluralnost doživi svoje stvarno ozbiljenje, jer je to prvi i osnovni princip tolerancije za otvaranje prema vani i uključivanje u savremene evropske tokove.

LITERATURA

1. Balibar Etjen, Mi, građani Evrope? Granice, država, narod, Biblioteka Circulus, Beograd 2003.
2. Divjak Slobodan, Nacija, kultura, građanstvo, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, Beograd, 2004.
3. Morin Edgar, Kako misliti Evropu, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
4. Nohlen Diether, Politološki rječnik, Pan liber Osjek-Zagreb-Split, 2001.
5. Walzer Michael, On Toleration, New Haven and London, Yale University Press, 1997.
6. Šimić Stjepan, Teorija političke moderne, NIPP " Naša riječ " Zenica, 1999.
7. Šušnjić Đuro, Dijalog i tolerancija, Čigoja štampa, Beograd, 1997.
8. Osam godina Daytonске BiH: Nove vizije za BiH: zbornik radova i zaključci sa alternativne konferencije Sarajevo, 2. oktobar 2003, Fondacija Heinrich Boll, Sarajevo, 2004.